

QUÆSTIO LXXXI

DE RELIGIONE DISPUTATIONIBUS

ET ARTICULIS SICUT PRÆCEDENTES ADORNATA.

Explicatis in præcedentibus quæstionibus, usque ad istam speciebus justitiæ (quæ partes subjectivæ solent appellari) et integralibus, quæ videlicet sunt (non partes componentes entitative) conditiones aliquæ, seu dispositiones ad perfectionem integram justitiæ concurrentes, procedit S. Thomas explicare partes potentiales illius. Appellantur autem partes potentiales alicujus virtutis, habitus illi, seu virtutes, quæ in aliquo conveniunt cum principali virtute, et in aliquo deficiunt a perfecta ratione ipsius. Virtus enim cardinalis, seu principalis respicit materiam magis principalem et difficilem : partes vero potentiales in materia minus difficili, aut principali servant modum talis virtutis. Cum ergo justitia ad alterum sit reddendo alteri id quod debetur, ibi erit principalis ratio justitiæ, ubi redditur rigorosum debitum, et rigorosa æqualitas fit: quæ vero virtutes ad alterum sunt convenienter rationi justitiæ annecti dicentur.

Harum autem aliquæ a ratione justitiæ deficiunt in quantum deficiunt a ratione æqualis, quia videlicet etsi reddant debitum alteri, non tamen servare possunt æqualitatem in reddendo illud. Aliæ vero a prædicta ratione deficiunt in quantum deficiunt a ratione debiti, quia scilicet etsi æquale reddere possint, non tamen habent debitum rigorosum, seu legale, id est, jure aliquo, seu lege adstrictum, sed morale solum, et ex quadam honestate virtutis. Omnes ergo hujusmodi virtutes justitiæ annectuntur, et partes potentiales illius appellantur, quia videlicet ad alterum existunt, deficienter tamen ac justitia.

Primi generis sunt virtutes quæ reddunt debitum Deo, parentibus, et superioribus, seu excellentioribus hominibus (his enim personis maxime obligamur) non tamen possunt reddere æquale. In ordine ad Deum datur religio, cultum enim debitum exhibet, sed non quantum debet : in ordine ad parentes ponitur pietas : in ordine ad superiores, et excellentes personas ponitur observantia : « Homines enim aliqua dignitate antecedentes quodam cultu, et honore dignantur, » ut inquit Tullius.

In secundo ordine collocantur virtutes quæ licet æquale tribuant, deficiunt tamen a ratione debiti justitiæ. Qui defectus attendi potest dupliciter secundum quod etiam est duplex debitum, scilicet morale, et legale. Debitum legale dicitur illud ad quod reddendum aliquis lege adstringitur ; morale vero quod aliquis debet ex honestate virtutis. Istud autem duplicem gradum habet. Quoddam enim est sic necessarium ut sine eo honestas morum conservari non possit, quia pertinet ad debitam correspondentiam inter homines. Et hæc est triplex, nam ex parte ipsius debentis attenditur veracitas, ut sine mendacio, et fictione procedatur : ex parte vero ejus

cui debetur attenditur recompensatio, quod facit in bonis gratitudo, et in malis vindicatio.

Aliud autem debitum est necessarium sicut conferens ad majorem honestatem, sine quo tamen honestas conservari potest (est enim necessarium solum secundum quid, seu ad melius esse) et ad hoc ordinatur liberalitas, et affabilitas, seu amicitia. Et de his in sequentibus quæstionibus.

De prima ergo parte potentiali justitiæ, quæ est religio agit S. Thomas ab ista quæstione LXXXI. Et in ea tria principalia considerat. Primo, essentiam religionis : secundo, actus illius : tertio, vitia illi opposita. Essentiam, et distinctionem religionis a virtutibus theologicis, et moralibus, ejusque perfectionem in tota hac quæstione persolvit.

In primo articulo asserit religionem ordinare hominem solum ad Deum, quia vel religio dicitur a relegendo ea quæ sunt divino cultui ; vel a reeligendo Deum quem peccando amiseramus negligentes ; vel a religando : omnibus autem his modis proprie importat ordinem ad Deum. Ipse enim est cui principaliter alligari debemus tamquam indeficienti principio, ad quem etiam nostra electio assidue dirigi debet sicut in ultimum finem quem etiam negligenter peccando amittimus, et credendo, et fidem protestando reparare debemus.

In articulo secundo ostendit religionem esse virtutem, quia ad ipsam pertinet reddere honorem debitum Deo, reddere autem alicui, quod sibi est debitum rationem boni habet, quia per hoc constituitur in proportionem convenienti respectu ipsius, quasi convenienter ad ipsum ordinatus ; bonum ergo facit opus, et habentem (quæ est definitio virtutis) ergo manifestum, quod religio virtus sit.

In articulo tertio probat esse unam virtutem, quia habitus distinguuntur secundum unam rationem objecti (principium est passim in operibus D. Thomæ repetitum) sed ad religionem spectat exhibere cultum uni Deo secundum unam rationem in quantum scilicet est primum principium creationis, et gubernationis rerum : ergo religio una virtus est.

In articulo quarto demonstrat religionem esse specialem virtutem ab aliis distinctam, quia specialem rationem boni respicit, exhibere videlicet Deo debitum, et specialem honorem ; honor enim correspondet excellentiæ, unde in humanis diversis personarum excellentiis diversus honor debetur, alius quidem patri, alius regi, etc. Cum ergo specialissima sit, et singularis excellentia Dei in quantum omnia in infinitum transcendit, specialissimus ei debet honor correspondere. Igitur religio quæ exhibitionem prædicti honoris tamquam objectum respicit specialis virtus est.

In articulo quinto negat esse virtutem theologicam, quia talis debet Deum respicere tamquam materiam vel objectum (ut supra probatum manet) non aliquid creatum, quod ordinetur ad finem. Sed religio quæ Deo debitum cultum affert, Deum respicit tamquam objectum cui cultus exhibetur, cultum autem tamquam materiam et objectum, non quasi actus quibus colitur ipsum Deum attingant, sicut cum credimus Deo, credendo Deum attingimus, sed in quantum actus quidam quibus Deus colitur in Dei reverentiam fiunt, videlicet sacrificiorum oblationes, etc. ergo religio non est virtus theologica, cujus objectum est ultimus finis, sed est virtus moralis, cujus esse est circa ea quæ sunt ad finem.

In articulo sexto affirmat religionem præferendam esse aliis virtutibus moralibus ; tum, quia Exodi xx ponuntur primo præcepta ad religionem pertinentia tamquam præcipua ; præcepta autem ordini virtutum proportionantur, dantur enim de actibus virtutum ; tum, quia, ea quæ sunt ad finem sortiuntur bonitatem ex ordine in finem, unde quanto magis propinquant fini, tanto meliora sunt. Inter virtutes autem morales (quæ ut dictum est supra versantur circa ea, quæ ordinantur in Deum tamquam

in finem religio magis appropinquat Deo, quia operatur ea, quæ directe et immediate in divinum honorem ordinantur; ergo præeminere necesse est inter virtutes morales.

In articulo septimo docet religionem exteriores actus quasi secundarios habere ad interiores actus ordinatos, quia per religionem Deo reverentiam exhibemus non propter seipsum, ita ut illi aliquid deficiat, est enim gloria plenus, cui nihil adjici potest a creatura; sed propter nos, quia per hoc quod Deum reveremur, et honoramus mens nostra ei subjicitur, qua subjectione perficimur. Ergo oportet aliqua exteriora signa habere, quibus mens excitetur humana ad spirituales actus subjectionis ad Deum, quibus ut dictum est nos, et quælibet res inferior perficitur subdendo se suo superiori, sicut aer per hoc quod a sole illuminatur, et corpus per hoc, quod ab anima vivificatur: ergo religio actus interiores quosdam debet habere quasi principales, et per se ad religionem pertinentes, et actus aliquos exteriores quasi secundarios, et ordinatos ad istos, quibus videlicet manuducamur visibiliter ad invisibilem conjunctionem cum Deo, et subjectionem ad ipsum.

In articulo octavo dicit religionem idem esse ac sanctitatem, quia vel sanctitas munditiam significat, vel firmitatem, si ad significationem tam Græcam, quam Latinam attendamus; sed religio munditiam, et firmitatem dicit essentialiter: ergo est idem quod sanctitas. Probat minor, quia religio Deo exhibet debitum famulatum in his quæ pertinent essentialiter ad cultum divinum, sicut in sacrificiis, et oblationibus, etc. applicat enim omnia ista divino cultui, et mentem Deo conjungit; munditia autem, et sanctitas necessaria est ad hoc, ut mens Deo applicetur, inquinatur enim mens humana ex eo quod inferioribus rebus conjungitur; ergo ut supremæ rei conjungi possit, necesse est ut ab istis abstrahatur, et munda sit, sancta, et sine terra: ergo religio quæ mentem habet Deo conjungere sanctitas est, id est, munditia. Tum sic applicatur, et conjungitur mens Deo sicut ultimo fini, et primo principio: ergo ad hanc applicationem firmitas apprime est necessaria, secundum quam dicebat Apostolus, Roman. viii: *Certus sum quod neque mors, neque vita separabit me a charitate Dei*: ergo religio quæ applicationem prædictam facit mentis humanæ ad Deum firmitatem involvere necesse est: ergo sive sanctitas munditiam dicat, vel firmitatem significet, religio idem erit sanctitati.

DISPUTATIO XIX.

DE ESSENTIA, ET QUIDDITATE RELIGIONIS.

ARTICULUS I.

Utrum religio ordinet hominem solum ad Deum?

I. Titulus clarus est. Ly ordinet ad Deum intelligitur juxta doctrinam traditam a S. Thoma supra sæpe, quam recopilavit quæstione præce-

dentis, articulo primo in corpore; religio enim, ut pars potentialis justitiæ debet esse ad alterum, ut conveniat cum justitia, et ille alter est Deus, cui debitum reddit. Et sic intelligitur ordinare hominem ad Deum sicut justitia ad proximum. Ex quo patet, quod illa exclusiva solum non excludit aliquid creatum ab objecto religionis, ita quod intentum fit inquirere si solus Deus est objectum ad quod tendit religio, quia ut articulo sequenti patebit objectum religionis est cultus Dei, et per cultum aliquid creatum intelligitur, scilicet ipsa actio creaturæ per quam colitur Deus. Et sic illa

exclusiva ponitur ad excludendum aliud objectum, cui ita quod solus Deus sit objectum, cui religio exhibet cultum, ita quod nulla creatura per religionem colatur.

II. Unica conclusione affirmativa respondet S. Thomas in corpore, quam probat ex multiplici etymologia hujus nominis religio, quibus alius addunt commentatores. Duplex tamen est potissima. Prima, quam adducit ex Isidoro, et Tullio, quod religio dicitur a relegendo ea quæ sunt divini cultus juxta illud Proverbiorum v: *In omnibus viis tuis cogita illum*: secunda adducitur ex Augustino, quod religio dicitur a religando, quam ex Lactantio adducit Cajetanus, et post illum magister Torres, et alii. Prima sumitur quasi a posteriori ex effectu, qui est actus elicited a religione; secunda sumitur quasi a priori, hoc est, quasi a ratione formali ipsius virtutis, et una sequitur ex alia. Si enim homo ligatus, vel religatus est Deo, consequens est ut cogitet, quæ Deo sunt offerenda, et in ejus cultum operanda. Alia vero etymologia adducitur a reeligendo Deum, quem peccando amiseramus, quæ etiam est Augustini; hæc tamen non est ita universalis, quia solum procedit de peccatoribus, qui Deum per peccatum amiserunt, et tamen religio est in innocentibus nunquam peccantibus, ut in Christo, Beatissima Virgine, et in Angelis beatis.

III. Ex his probat S. Thomas conclusionem sic: Quocumque modo istorum dicatur religio importat ordinem ad Deum. Probat: Deus est cui principaliter alligari debemus tamquam indeficienti principio, et ad quem sicut in ultimum finem electio nostra assidue dirigi debet, et quem peccando amittimus, et recuperare debemus; ergo religio est ad Deum.

IV. Contra hunc discursum sta-

tim se offert defectus, quia non probat intentum; conclusio enim ut respondeat titulo debet esse cum exclusiva sic, quod religio ordinet solum ad Deum: hæc autem ratio probat quidem quod ordinet ad Deum, non tamen probat quod solum ad Deum, imo oppositum insinuatur in ipsa ratione, quatenus dicitur, quod principaliter Deo alligari debemus. Ergo datur locus quod minus principaliter possimus alligari creaturæ, et ideo solum probatur, quod religio ordinet principaliter ad Deum cum quo stat quod minus principaliter ordinet ad creaturam. Sicut charitas ordinet ad diligendum Deum principaliter, et minus principaliter proximum, et sic S. Thomas vel non respondet titulo, vel non probat conclusionem responsivam.

V. Respondetur, quod sicut in S. Thoma nullus terminus superfuit, sic formalissime locutus fuit, et probat intentum, et excludit hanc objectionem ex duplici termino, quem ponit in probatione alias per se noto. Dicit enim: « Quod Deo tamquam indeficienti principio alligari debemus, et ut ultimum finem eligere. » Constat autem quod indeficiens principium non potest esse nisi unum, ut prima parte, quæstione xi, articulo iii, relinquit demonstratum; et similiter ultimum finem non potest esse nisi unum, ut 1-2, quæstione prima, articulo quinto etiam probat; ergo si ponit quod ratio religionis est ordinare ad Deum tamquam ad primum principium, et tamquam ad ultimam finem, ut explicuit hic ad tertium et ad quartum, et latius articulo quarto sequenti. Et istæ rationes ita sunt propriæ solius Dei, ut nulli creaturæ communicari possint, satis clare, et efficaciter probatur, quod religio taliter ordinet ad Deum, quod ordinet ad solum Deum, quia ordinet ad il-

lum tamquam ad primum principium, et ultimum finem, et solus ille potest esse principium primum et finis ultimus.

VI. Illud autem adverbium principaliter non est sumendum comparative in ordine ad objectum colendum per religionem, ita quod aliud præter Deum possit minus principaliter coli per illam, sed comparatio est ad alias virtutes per quas creaturæ coluntur, ut observantia, et dulia. Et sensus est, quod principaliter colimus Deum per religionem, quam creaturas per dulam, et sic sanctus doctor posuit illum terminum non cum religione, sed in communi, supponendo quod debemus alligari Deo, et parentibus, et magistris, et personis in dignitate constitutis per singulas virtutes ad hoc deputatas, de quibus intendit agere in hoc tractatu, et incipit a religione tamquam a principaliore illarum. Et ideo bene, et congrue loquitur in probatione, dicendo quod Deo principaliter alligari debemus, et explicat hanc principalem obligationem, quia est indeficiens principium, et ultimus finis. In quibus satis denotat quod principaliter refertur ad alias creaturas, quas debemus colere, non tamen tam principaliter, quia non relucent in illis isti tituli primi principii, et ultimi finis. Et in hoc etiam denotat, quod non admittitur aliud minus principale sub hac ratione formali religionis, sed quod solum Deus est per illam colendus, quia nihil præter Deum has duas rationes primi principii, et finis ultimi habere potest.

DUBIUM UNICUM.

QUOMODO VERIFICETUR QUOD RELIGIO, EST AD SOLUM DEUM, CUM INJURIA CREATURÆ SIT SACRILEGIUM CONTRA RELIGIONEM?

VII. Ratio dubitandi insinuata est

in titulo, et sumitur ex ipso sancto doctore infra quæstione xcii, in prologo, ubi inquit: « Considerandum est de vitiis religioni oppositis et primo de illis quæ cum religione conveniunt, in hoc, quod exhibent cultum divinum: secundo, de vitiis manifestam contrarietatem ad religionem habentibus per contemptum eorum quæ pertinent ad divinum cultum: » et postea quæstione xcix, in prologo, inquit: « Deinde considerandum est de vitiis ad religiositatem pertinentibus, quibus rebus sacris irreverentia exhibetur. Et primo de sacrilegio. » Et in tota illa quæstione agit de sacrilegio contra religionem, quod definit articulo primo: Quod ratio sacræ violatio. Et in articulo tertio dividit illud in tres species, quarum prima est injuria in personam sacram. Ex quo sic formatur ratio: Injuria in personam sacram est sacrilegium contra virtutem religionis; ergo cultus personæ sacræ est actus virtutis religionis. Antecedens est D. Thomæ in his locis. Consequentia probatur: Ad illam virtutem pertinet cultus, seu veneratio alicujus objecti contra quam est injuria ejusdem objecti, ut patet in aliis virtutibus, quia ad pietatem, pertinet cultus parentum; ideo injuria in parentes est vitium contra pietatem, quod est impietas, et sic in aliis.

VIII. Et ratio est manifesta, quia actus vitiosus ideo est contrarius tali virtuti, quia contrariatur actui virtutis, quia immediata oppositio est inter actum et actum, et ideo si actus aliquis est contrarius alicui habitui, est quia contrariatur actui ejusdem habitus, et sic si injuria in personam sacram est vitium contra habitum et virtutem religionis, necesse est, quod sit contra actum religionis, et consequenter quod cultus religionis versetur circa illam personam sacram circa quam ver-

satur injuria huic cultui contraria. Ergo falso asseritur in conclusione præcedentis articuli, quod religio est solum circa Deum taliter, quod non est circa aliquam personam creatam.

IX. Confirmatur, quia in articulo tertio citato, quæst. xcix, ponit tertiam speciem sacrilegii contra religionem, injuriam quæ fit in imagines, et reliquias sanctorum in quibus inquit: « Quodammodo personæ sanctorum venerantur, et deshonorantur: » ubi ponit fundamentum rationis dubitandi. Imagines enim non habent propter se dignitatem, ut adorentur, sed adorantur propter exemplar; unde eadem adoratione est adoranda imago, qua suum exemplar, ut docet S. Thomas III p. quæst. xxv, art. III. Et idem est de reliquiis sanctorum, ut ibidem art. VI docet. Et etiam eadem injuria injuriantur imagines, et reliquias sanctorum qua personæ ipsorum; ergo si injuria in imagines, et reliquias sanctorum facta est sacrilegium contra religionem, etiam cultus reliquiarum, et imaginum sanctorum erit actus religionis, et consequenter sancti in suis imaginibus, et reliquiis coluntur per virtutem religionis, quia ut allatum est ex D. Thoma eadem est adoratio imaginis, et exemplaris, ad quod applicat illud dictum philosophi: Idem est motus in imaginem, et in rem imaginatam. Et si persona sancti in sua imagine colitur per religionem multo melius in se ipsa, quia cultus in imagine exhibetur propter dignitatem quam persona habet in se; ergo falso dicitur in præsentis articulo, quod solus Deus colitur per religionem, et non alia persona. Et falso etiam III p. quæst. xxv, art. V docet, quod soli Deo, et nulli puræ creaturæ rationali debetur cultus patriæ, qui est actus virtutis religionis; vel si hæc doctrina est vera, falsa est doctrina ejusdem

sancti in quæstione xcix citata, quod injuria contra sanctos, eorum imagines, et reliquias est sacrilegium contra religionem. Tam manifesta videtur contradictio quod una, vel alia doctrina falsitatis convincitur.

X. Patri Vazquez adeo efficax visa est hæc ratio ut ea convictus tomo primo, in tertia parte, disp. xcvi, cap. IV, in principio, et de adoratione disp. VI, cap. VIII, teneat quod injuria, quæ fit personis sacris, qualis est percussio clerici, aut monialis non recenseri inter species sacrilegii oppositas peculiari virtuti religionis, sed duliæ per quam coluntur. Concedit tamen ibidem tomo citato III p. num. xv, quod potest aliqua injuria in personam sacram interdum esse sacrilegium virtuti religionis oppositum, quando videlicet non simpliciter fieret, sed ex odio peculiari ministerii, et institutionis, sicut contingit in hæreticis, qui sacerdotes insectantur, ipsorum ordinationem superstitiosam habentes. Et numer. XVII de imaginibus, et reliquiis sanctorum, inquit: « Non erit injuria earum sacrilegium contra virtutem religionis, sed contra dulam, ut ipsorum sanctorum injuria. » Ubi admittit dici quidem sacrilegium ne etiam verbis communi sensui Ecclesiæ opponatur, sed limitat dicendo non esse sacrilegium contra religionem, sed contra dulam. Et obiter numero xv reprehendit D. Thomam dicendo: « Mirandum est, quod non egit post tractatum de dulia, et observantia de vitiis oppositis, sicut egit de sacrilegis, si quidem illis virtutibus peculiare vitium est contrarium. » Hæc pater Vazquez.

XI. Sed pater Suarez tomo primo de religione, tractatu III, libro III, cap. VI, numero IV, postquam numero tertio posuerat, rationem dubitandi refert, et rejicit sententiam